

Blod, jord och rättvisa

Idéer och uppfattningar under den åländska självstyrelsens första decennier

Under åren 1917–1921 arbetade den så kallade återföreningsrörelsen med den svenska regeringens stöd för att Åland skulle införlivas i Sverige. Finland ville inte avstå territorium, och i ett försök att tillfredsställa den åländska rörelsen antog riksdagen i maj 1920 en lag om självstyrelse för Åland. Ålänningarna var inte intresserade. För att undvika en potentiell väpnad konflikt mellan Sverige och Finland fördes frågan en månad senare på brittiskt initiativ till det nybildade Nationernas Förbunds (NF) råd. Det tillsatte en juristkommission för att avgöra om rådet var behörigt att behandla frågan, och kommissionen kom fram till att så var fallet. Därefter fick en rapportörkommission uppdraget att resa till Stockholm, Mariehamn och Helsingfors för att undersöka frågan närmare och presentera ett förslag till beslut. Förslaget, som i stort följdes i rådets beslut den 24 juni 1921, innebar finsk suveränitet över Åland, nya språkliga och kulturella garantier som skulle fogas till självstyrelselagen samt öarnas neutralisering och bekräftelse av 1856 års demilitarisering. Innehållet i de språkliga och kulturella garantierna preciserades i förhandlingar mellan svenska och finländska representanter och godkändes av rådet den 27 juni. Beslutet kallas i dag Ålandsöverenskommelsen.¹

I och med antagningen av självstyrelselagen och förbundsrådets beslut skapades en ny politisk enhet på Åland, på en nivå mellan kommun och stat, med lagstiftande och förvaltande befogenheter och med särskilda rättigheter för dess invånare. I denna uppsats undersöker

1. Den hittills mest omfattande sammanställningen av Ålandsfrågans lösning har gjorts i James Barros, *The Åland Islands Question. Its Settlement by the League of Nations* (New Haven/London 1968).

jag ursprunget till och utvecklingen av några centrala idéer och uppfattningar som präglade självstyrelsens uppkomst och första decennier. Syftet är att belysa dess idémässiga ursprung och hur dessa idéer reproducerats eller omtolkats över tid. Min utgångspunkt är det faktum att självstyrelse, autonomi och liknande begrepp används för en mängd olika politiska enheter, i kombination med att minoritetsskydd – i den åländska kontexten ofta kallat nationalitetsskydd – kan utformas på många olika sätt. Det var således inte givet hur självstyrelsen som juridiskt och politiskt ramverk skulle se ut, tolkas eller användas, eller vilka särskilda skyddsmekanismer för språk eller kultur som skulle efterfrågas och införas.

Mer specifikt undersöks tre grupper av idéer som har sammanfattats i rubrikens blod, jord och rättvisa. De tre idégrupperna är tätt sammankopplade och svåra att separera i det tidiga 1900-talets källmaterial, och dessutom är de knutna till många andra grupper av idéer. För de skribenter och talare som uttryckte dessa idéer hade det kanske inte varit möjligt att skilja dem från varandra. I urvalet av idéer för denna uppsats har jag å ena sidan utgått från argumentation som fördes i kommunikationen mellan åländska representanter och den svenska regeringen, å andra sidan den finska regeringen mellan 1917 och 1921 samt i de två NF-kommissionernas rapporter. *Blodet* och *rättvisan* syftar på två av Ålandsrörelsens huvudsakliga argument, nämligen den etniska samhörigheten med Sverige och det rättvisa i att låta denna etniska samhörighet avgöra Ålands statstillhörighet. *Jorden* syftar på en av de åtgärder Rapportörkommissionen rekommenderade för att ålänningarna skulle få möjlighet att bevara kultur och språk under finsk suveränitet, nämligen att skapa förutsättningar för bevarandet av jorden i öbornas händer.² Var kom dessa idéer ifrån? Hur tolkades de av Ålandsfrågans aktörer? Hur förstods de i det åländska landstinget efter NF:s beslut? Och hur har de utvecklats över tid? Primärkällorna är framför allt protokoll från landstingsdebatter under 1920- och 1930-talen,³ svenskspråkiga tidningar i Finland från sent 1800-tal

-
2. Från Ålandsöverenskommelsen skulle även begränsningen av språk i skolorna och rösträtten ha kunnat väljas ut för analys. Dessutom skulle delar av den första självstyrelselagen ha kunnat analyseras med samma utgångspunkt, till exempel befrielsen från värnplikt. Jordfrågan valdes för att det var den som var allra mest framträdande i landstingsdebatterna under mellankrigstiden.
 3. Protokollen finns i Ålands landskapsarkiv i Mariehamn.

och tidigt 1900-tal⁴ samt den ovannämnda diplomatiska kommunikationen i samband med Ålandsfrågan.

Innan idéerna analyseras – i ordningen blod, rättvisa och jord – ges en bakgrund till självstyrelse och minoritetsskydd i den internationella kontexten efter första världskriget samt till att självstyrelse och språkliga och kulturella garantier blev resultatet av Ålandsfrågans avgörande för Ålands del.

Självstyrelse och minoritetsskydd vid tiden för Ålandsfrågans avgörande

Självstyrelse, autonomi och liknande begrepp används i många olika sammanhang. Också när de används om geografiskt avgränsade politiska enheter med någon grad av självbestämmande – territoriella autonomier – kan de beteckna vitt skilda former av maktindelning mellan stat och lägre nivåer. I början av 1980-talet började alltmer forskning om territoriella autonomier bedrivas och har sedan dess till största delen fokuserat på hur dessa använts för att hantera etnisk mångfald.⁵ Asymmetri och självstyrelse är emellertid ingenting nytt. I förmoderna samhällen och i imperier var asymmetrisk, överlappande och icke-standardiserad maktfördelning det normala.⁶ De tre imperier som bröt samman efter första världskriget – det ryska, det österrikisk-ungerska och det ottomanska – bestod alla av olika sorters styrelseformer och olika grader av territoriell eller icke-territoriell autonomi för olika delar av territorierna och befolkningarna.⁷ I detta sammanhang måste förstås även storfurstendömet Finlands självstyrelse nämnas.

4. Här har söktjänsten för Nationalbibliotekets digitala material använts: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search>.

5. Felix Schulte, 'Publication and collaboration patterns in autonomy research. A bibliometric analysis', *Journal of Autonomy and Security Studies* 3 (2019:2), s. 39–40.

6. Se till exempel Susan J. Henders, *Territoriality, Asymmetry, and Autonomy. Catalonia, Corsica, Hong Kong, and Tibet* (New York 2010), s. 6.

7. Se till exempel Ryszard Żelichowski, 'Poles and Finns under Russian rule', *Studies in Political and Historical Geography* 8 (2019); Börries Kuzmany, 'Habsburg Austria. Experiments in non-territorial autonomy', *Ethnopolitics* 15 (2016:1); Elektra Kostopoulou, 'Autonomy and federation within the Ottoman Empire. Introduction to the special issue', *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 18 (2016:6); Jan Erk, 'Non-territorial millets in Ottoman history', Tove H. Malloy & Francesco Palermo (eds.), *Minority Accommodation through Territorial and Non-Territorial Autonomy* (Oxford 2015); Bill Bowring, 'From empire to multilateral player. The deep roots of autonomy in Russia', Tove H. Malloy & Francesco Palermo (eds.), *Minority Accommodation through Territorial and Non-Territorial Autonomy* (Oxford 2015).

Efter imperiernas sammanbrott skulle gränserna i Öst- och Central-europa ritas om enligt principen om folkens självbestämmanderätt. Det visade sig snart vara omöjligt att dra gränserna utan att stora minoritetsgrupper skapades, och det ansågs då nödvändigt att kunna garantera skydd för dessa grupper. Fördrag om minoritetsskydd upprättades med en lång rad nya och gamla stater i Öst- och Centraleuropa. De innehöll bland annat stadganden om erhållande av medborgarskap, icke-diskriminering och likhet inför lagen. Minoriteterna fick rätt att upprätthålla sina egna skolor och religiösa inrättningar och att använda sitt eget språk i olika sammanhang.⁸

NF-tiden har i efterhand kallats en guldålder för internationella minoritetsrättigheter. Susan J. Henders menar dock att de allierades beslut framför allt motiverades av en särskild uppfattning om hur världen borde ordnas och inte av något principiellt engagemang för rättvisa för minoriteter. Systemet för minoritetsskydd som upprättades sågs i stället som ett medel för att åstadkomma en varaktig fred i Europa och en världsordning baserad på en hierarki mellan stater och på normer och praktiker som skulle främja de allierades egna politiska och ekonomiska intressen.⁹ Hierarkin mellan staterna syntes i det faktum att inga västeuropeiska länder behövde acceptera några minoritetsfördrag. Finland behövde gå med på internationell övervakning av de åländska språkliga och kulturella garantierna, men inte av landets minoritetsfrågor i övrigt.¹⁰

Under mellankrigstiden yttrades också olika uppfattningar om vad syftet med minoritetsfördragen var. Det framfördes att den amerikanska kontinentens *melting pot* skulle tillämpas överallt, och att meningen med fördragen var att förbereda minoriteterna för att uppgå i majoriteten. Sådana assimileringssidéer möttes dock av protester och var inte allmänt omfattade.¹¹ Hur som helst var tanken aldrig att

-
8. Peter Hilpold, 'The League of Nations and the protection of minorities. Rediscovering a great experiment', *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 17 (2013), s. 91–92, 98–99.
 9. Susan J. Henders, 'Internationalized minority territorial autonomy in early post-WWI Europe', Jane Boulden & Will Kymlicka (eds.), *International Approaches to Governing Ethnic Diversity* (Oxford 2015), s. 262, 289.
 10. Henders, 'Internationalized minority territorial autonomy', s. 267; Tore Modeen, *De folkrättsliga garantierna för bevarandet av Ålandsöarnas nationella karaktär* (Mariehamn 1973), s. 18, 25.
 11. Hilpold, 'The League of Nations and the protection of minorities', s. 112–113.

skapa institutioner för minoriteterna som på något sätt skulle kunna ifrågasätta eller konkurrera med staten: minoriteter skulle inte få bli ”stater inom staten”.¹²

De fyra autonomier – Karpato-Rutenien, fria staden Danzig, Åland och Memelterritoriet – som skapades efter första världskriget och som sattes under NF:s garanti var således undantag. Autonomi för rutensktalande Karpato-Rutenien påtvingades varken stat eller minoritet utan omfattades snarare av de allierade efter att beslutet redan var fattat i förhandlingar mellan rutenska och tjeckoslovakiska ledare. Den inkluderades i det tjeckoslovakiska minoritetsfördraget undertecknat år 1919. Avsikten med tysktalande Danzigs autonomi var att förena egentligen oförenliga tyska och polska anspråk på staden. Lösningen var autonomi under NF:s suveränitet och reglerades i tre fördrag antagna mellan 1919 och 1921. För Ålands del hade den finska riksdagen antagit självstyrelselagen år 1920 – se mer nedan – och självstyrelsen bekräftades och utvidgades av NF året därpå. Tysktalande Memels autonomi skapades först några år senare. Enligt Versaillesfördraget fick de allierade alla rättigheter och skyldigheter för Memelterritoriet, och under de följande åren förhandlade en internationell kommission om dess permanenta status. År 1923 gick emellertid litauiska styrkor in och tog över området från de franska styrkorna som var där för de allierades räkning. Året efter undertecknades ett fördrag enligt vilket Litauen fick suveräniteten över Memel, men med territoriell autonomi för området.¹³

För Karpato-Ruteniens och Ålands del hade alltså förslaget om autonomi uppstått i den nationella kontexten – i det förra fallet också med minoritetens stöd; gällande Danzig och Memel var autonomi en lösning man tog till när alla andra lösningar visade sig ogenomförbara. De allierade försökte således inte åstadkomma någon universell rätt till territoriell autonomi för territoriellt koncentrerade minoriteter. Det fanns många exempel där sådana minoriteter hade kunnat garanteras autonomi: Finlands övriga svenskspråkiga befolkning, sudettyskarna i Tjeckoslovakien, tyskspråkiga Sydtyrolen i Italien och rutener i östra Galizien i Polen, för att nämna några.¹⁴

12. C. A. Macartney, *National States and National Minorities* (London 1934), s. 283.

13. Henders, 'Internationalized minority territorial autonomy', s. 272–273, 281–282, 285.

14. *Ibid.*, s. 263, 289.

I vilken utsträckning de fyra autonomiernas befolkningar erkändes som ett kollektiv och fick befogenheter och möjligheter att skydda sitt språk och sin kultur skilde sig åt. Henders menar att Åland fick det mest omfattande minoritetsskyddet.¹⁵ Det var också bara den åländska självstyrelsen som överlevde andra världskriget.

Den åländska självstyrelsens ursprung

Förslaget om att ge Åland självstyrelse var först ett svar på Ålandsrörelsens kamp för återforening med Sverige. Idén uppstod emellertid i en kontext där diskussionen först handlade om införandet av en folkvald nivå mellan kommun och stat i Finland generellt. Frågan hade diskuterats ända sedan 1870-talet. Det hade även föreslagits att gränserna för dessa områden skulle dras enligt språkgränserna.¹⁶ Efter marsrevolutionen 1917 petitionerade ungfinska lantdagsmän om en utbyggnad av statsförvaltningen ovanför kommunal nivå. I maj 1917 föreslogs på SFP:s partidag att minst tre svenskspråkiga förvaltningsområden skulle skapas i samband med en sådan reform – Nylands län, Åbo län inklusive Åland samt Vasa län. I maj 1918 presenterades ett mer detaljerat förslag för riksföreståndaren Svinhufvud. De tre svenskspråkiga *landskapen* skulle bilda ett eget självstyrelseområde med ett folkvalt *landsting* och en *landshövding*.¹⁷

Förslag på att göra Åland till ett eget självstyrelseområde framfördes så tidigt som hösten 1917, och möjligen avsågs redan då en mer omfattande självstyrelse än vad som planerades för övriga områden. I juni 1918 fattade senaten beslut om att göra Åland till ett eget län, med motiveringen att ögruppen försumrats på grund av sitt geografiska läge och att denna åtgärd skulle få bort det rådande missnöjet.¹⁸ Det dröjde till hösten 1919 innan frågan om en mer utvidgad självstyrelse för Åland började beredas på allvar. Den så kallade Tulenheimokommittén, som under sommaren samma år fått uppdraget att ge ett ”förslag till självstyrelse för länen, förvaltningsdomstolar i lägre instans samt nyregle-

15. Ibid., s. 279.

16. 'Ny länsindelning och större självstyrelsedistrikt', *Åbo Underrättelser* 8.6.1918.

17. Henrik Meinander, *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 702:4 (Helsingfors/Stockholm 2016), s. 15; Göran von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik åren 1917–1923* (Helsingfors 1950), s. 55–59.

18. von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik*, s. 69, 103.

ring av den nuvarande länsindelningen och länsförvaltningen”, fick då även i uppgift att arbeta fram ”ett detaljerat förslag till genomförande av självstyrelse för Åland”.¹⁹ Kommittén ansåg att det inte var tillräckligt att ge Åland en självstyrelse av den omfattning som föreslogs för länen i resten av landet. Det geografiska lägets påverkan på befolkningen framfördes som anledning härtill:

Kommittén har nämligen icke kunnat undgå skänka beaktande åt den av erfarenheten bekräftade iakttagelsen, att det geografiska läget icke sällan är av avgörande betydelse för en folkgrupps säregna skaplynne och egenskaper. I all synnerhet bekräftas detta i fråga om en öbefolkning, och det utgör anledningen till att de statliga och samhälleliga förhållandena på öar visa benägenhet att utvecklas i egenartad riktning. Känslan av en sådan egenart leder därjämte ofta till ett säreget politiskt betraktelsesätt. Island, Färöarna, Irland, ävensom ön Man och de s.k. normandiska öarna äro exempel, som i detta avseende kunna åberopas. Även Ålands avskilda läge har otvivelaktigt i hög grad medverkat till Ålandsfrågans uppkomst och till de separationssträvanden, som hos dess befolkning gjort sig gällande.²⁰

I betänkandet gjordes en genomgång av ett antal ”samfund, vilka [...] äga åtminstone något mått av egen lagstiftningsmakt men som dock ännu icke nått stadiet av autonom *stat*”. Isle of Man och Bosnien-Hercegovina inom Österrike-Ungern var de två fall som undersöktes närmast, men kommittén fann att ingen lag kunde läggas till grund för den åländska självstyrelselagen ”till följd av förhållandenas olikartade gestaltning”.²¹ Förslaget presenterades den 3 december 1919. Det genomgick ändringar under riksdagsbehandlingen, men lagen antogs och stadfästes av presidenten den 6 maj 1920.²²

På Åland vägrade man tillämpa lagen, och på grund av det höjda tonläget mellan Sverige och Finland under försommaren 1920 togs Ålandsfrågan, på brittiskt initiativ, till Nationernas Förbunds råd.²³ Resultatet av NF:s intervention blev – utöver finsk suveränitet och demilitarisering och neutralisering – att självstyrelsen utvidgades med språkliga och kulturella garantier under NF:s övervakning. Hur denna

19. 'Kommittébetänkande nr 24/1919. Från kommittén för uppgörande av förslag till självstyrelse för länen, förvaltningsdomstolar i lägre instans samt nyreglering av den nuvarande länsindelningen och länsförvaltningen', Förarbetena till 1920 och 1951 års Självstyrelselagar I, s. 1, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

20. Ibid., s. 13.

21. Ibid., s. 13–19.

22. Lag om självstyrelse för Åland, FFS 124/1920.

23. 'Letter from Lord Curzon to the Secretary-General', *League of Nations Official Journal* July–August 1920, s. 250.

lösning motiverades av Rapportörkommissionen behandlas närmare i senare avsnitt. Garantierna specificerades i förhandlingar mellan de svenska och finländska representanterna i Genève och var sex till antalet:

1. Landstinget och kommunerna på Åland skulle inte behöva ge understöd till andra skolor än dem där svenska var undervisningsspråk. I statens skolor skulle undervisningsspråket vara svenska. Kommunerna måste ge sitt samtycke för att undervisning i finska skulle få ges i folkskolor understödda av kommunen eller staten.
2. När fastighet såldes till en person som inte hade *domicile légal*²⁴ i landskapet, hade personer med *domicile légal* samt kommunen och landskapet rätt att återköpa fastigheten till ett pris som skulle fastställas av häradsrätten om en överenskommelse inte kunde åstadkommas. Detaljerade bestämmelser om denna lösningsrätt skulle fastställas i en särskild lag som, liksom självstyrelselagen, inte fick ändras eller upphävas utan både riksdagens och landstingets samtycke.
3. Finländska medborgare som flyttade till Åland skulle få rösträtt i kommunala val och landstingsval först efter fem års *domicile légal* på Åland. Personer som tidigare haft fem års *domicile légal* på Åland skulle inte ses som inflyttade (*immigrants*) i detta sammanhang.
4. Landshövdingen skulle utnännas av republikens president i samråd med landstingets talman. Om överenskommelse inte kunde nå skulle presidenten välja en bland fem av landstinget föreslagna och kvalificerade kandidater.
5. Landskapet skulle få använda 50 procent av grundskatten för sina egna inkomster utöver vad som stadgades i självstyrelselagen.
6. NF:s råd skulle övervaka tillämpningen av garantierna. Finlands regering skulle med sina egna anmärkningar överlämna klagomål och framställningar från landstinget till rådet som kunde rådfråga den Permanenta internationella domstolen om frågan var av rättslig natur.²⁵

24. Hur detta uttryck skulle översättas rådde det delade meningar om, se mer i senare avsnitt.

25. 'The Aaland Islands question. Minutes of the seventeenth meeting of the Council, June 27th', *League of Nations Official Journal* September 1921, s. 701.

Garantierna omvandlades till finsk lagstiftning genom den så kallade garantilagen.²⁶ Återföreningsrörelsens inofficiella landsting beslutade i februari 1922 att rekommendera självstyrelselagen för Ålands befolkning och uppmanade invånarna att delta i landstingsvalen.²⁷ Det första valet hölls den 8 maj och landstinget sammanträdde den 9 juni 1922. Under sommaren behandlades ett antal lagar som överlämnats från regeringen, framför allt garantilagen och den lösningslag som preciserade hur lösningsrätten skulle utövas.

Ingen närmare genomgång av självstyrelsens utveckling görs här, men för den analys av idéerna som följer nedan behövs några upplysningar. År 1951 fick Åland en ny självstyrelselag som trädde i kraft året därpå. Genom denna lag skapades hembygdsrätten, till vilken knöts rösträtt, jordförvärvsrätt utan risk för inlösning samt näringsrätt. År 1991 antogs den tredje självstyrelselagen som trädde i kraft år 1993. För att ändra eller upphäva självstyrelselagen har alltid både landstingets (från 1993 lagtinget) och riksdagens godkännande krävts – i det senare fallet har beslutet behövt fattas i grundlagsenlig ordning. Åländsk lagstiftning granskas av republikens president, som efter att ha inhämtat Högsta domstolens utlåtande kan inlägga veto i särskilda fall.²⁸

Det åländska, det svenska och det finska – blod och ursprung eller en fråga om att tänka rätt?

Janne Holmén har i en analys av åländsk historieskrivning konstaterat att den åländska nationalismen fram till 1950-talet kan beskrivas som etnisk, med en betoning av ålänningarnas svenska språk, sinne-lag och blod. Historieskrivningen fram till dess stödde denna etniska nationalism genom att beskriva Åland som ett ursvenskt landskap, vars invånare hade visat sin vilja att vara svenskar vid händelserna åren 1808, 1854 och 1917. På 1950-talet, när hoppet om återförening till slut

26. Lag innehållande särskilda stadganden rörande landskapet Ålands befolkning (Garantilagen), FFS 189/1922.

27. Se Martin Isaksson, *Carl Björkman. Ålands första lantråd* (Helsingfors 1988), s. 172–173; Erik Tudeer, *Det åländska folkets historia V:1 1920–1990* (Mariehamn 1993), s. 54–55.

28. För en utförlig sammanställning av självstyrelsens utveckling och 1991 års självstyrelselag, se Markku Suksi, *Ålands konstitution* (Åbo 2005). Se även Markku Suksi, 'Stegvisa förändringar i Ålandsöverenskommelsens innehåll? Ålandsöverenskommelsen förr och nu', Markus Aarto & Markku Vartiainen (toim.), *Oikeus kansainvälisessä maailmassa – Ilkka Saraviiidan juhlaKirja* (Helsinki 2008).

hade dött, satte landskapsstyrelsen i gång en kampanj för att skapa ett självstyrelsemedvetande hos den åländska befolkningen. Fokus låg på de internationella fördrag som reglerar Ålands status. Holmén menar att kampanjen, och även införandet av hembygdsrätten år 1951, kan ha bidragit till skiftet från en etnisk till en medborgerlig nationalism med fokus på ålänningarnas rättigheter i stället för på deras ursprung. Ett eget åländskt nationsbygge tog vid. I den historieskrivning som gjorts från 1990-talet och framåt har de tidigare framställningarna av åländskhet kritiserats.²⁹

Den etniska uppfattningen av nationen var emellertid ålänningarna långt ifrån ensamma om. De två dominerande svenskhetsideologierna i Finland vid tiden för självständigheten har kallats kultursvenskhet och bygdesvenskhet. Enligt den förra bildade landets två språkgrupper tillsammans ett gemensamt folk, medan den senare såg språkgrupperna som etniska folkgemenskaper. På 1910-talet uppstod också en radikal bygdesvensk linje bland yngre akademiker, där det hände att man argumenterade för att den svenska befolkningen i Finland stod både etniskt och rasmässigt närmare Sveriges befolkning än den finskspråkiga i Finland.³⁰

Återföreningsrörelsens argumentation följde denna radikala linje och hade förmodligen också sin inspirationskälla där – Carl Björkman

29. Janne Holmén, 'Åland. Navigating between possible identities, 1852–2012', Samuel Edquist & Janne Holmén (eds.), *Islands of Identity. History-writing and identity formation in five island regions in the Baltic Sea* (Huddinge 2015), s. 234. Uppdelningen i etnisk och medborgerlig nationalism har använts flitigt men också kritiserats. Enligt Ignatieff definieras etnisk nationalism av att språk, religion, sedvanor, traditioner och andra etniska karaktärsdrag avgör människors känsla av tillhörighet. En medborgerlig nation, å andra sidan, består av jämlika, rättighetsbärande medborgare som förenas kring politiska praktiker och värderingar, oavsett etnicitet, språk, ursprung etcetera. Se Michael Ignatieff, *Blood and Belonging. Journeys into the New Nationalism* (London 1994), s. 3–5. Brubaker, å andra sidan, menar att termerna är för tvetydiga och att det inte går att karakterisera en hel rörelse eller stat som antingen etnisk eller medborgerlig. Se Rogers Brubaker, *Ethnicity without Groups* (Cambridge 2004), s. 139. Kymlicka i sin tur menar att den kulturella aspekten av medborgerlig nationalism har underskattats, eftersom även USA och Frankrike – vanliga typexempel på medborgerliga nationer – kräver att deras invandrare och minoriteter lär sig engelska respektive franska. Se Will Kymlicka, *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship* (Oxford 2001), s. 244. Jag håller med om kritiken, men anser (liksom Holmén) att distinktionen är användbar när det gäller att undersöka utveckling över tid på Åland.

30. Meinander, *Nationalstaten*, s. 20–21.

författade de flesta, enligt honom själv alla,³¹ rörelsens framställningar och utredningar och var inflyttad från fasta Finland. I dessa texter användes ålänningarnas etniska samhörighet med Sveriges befolkning som argument för återförening: gemensamheten ”i härstamning, språk, kultur, tänkesätt och sedvänja” hade fått ålänningarna att sträva efter en återförening.³² Ålänningarna var olösligt sammanknutna med Sverige ”med blodets och historiens rätt”³³ eller ”med blodets, språkets och kulturens band”.³⁴ Beskrivningarna av finskspråkiga är få – generellt presenteras bara ett mer abstrakt förfinskningshot – men de som förekommer är knappast smickrande, som i följande exempel: ”hälften av den finsk-ugriska nationaliteten i Finland är svårt belastad med kommunistiska böjelser”.³⁵ I Carl Björkmans samling i Ålands landskapsarkiv finns dessutom utkast som tyder på att han ville ta till betydligt hårdare ord om den finskspråkiga befolkningens karaktär än så,³⁶ men han stoppades förmodligen av den svenska regeringen.

Även i de svenska och finska regeringarnas och NF-kommissionernas texter framställdes den etniska nationen som den mest relevanta enheten för tillhörighet.³⁷ Skillnaden mellan dessa var att den finska regeringen argumenterade för att ålänningarna främst tillhörde ”den svenska folkstammen i Finland”, och inte svenskarna i väst.³⁸ Det

-
31. 'Plenum onsdagen den 14 december 1938 klockan 12 p.d.', Ålands landstings stenografiska protokoll 1938, s. 195, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.
 32. 'Ålänningarnas första framställning till Sveriges konung och folk 31 december 1917', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 49.
 33. 'Ålands landstings uttalande angående självstyrelselagen (21 februari 1920)', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 133.
 34. 'Framställning från ett äländskt folkmöte till de allierade makternas Högsta Råd (9 maj 1920)', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 137.
 35. 'Uttalande, framlagt av Ålands landsting (12 december 1920)', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund II* (Stockholm 1921), s. 173.
 36. 'Till Nationernas Förbunds Råd', Björkman, Carl, Handlingar 1917–1938, del 1, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.
 37. Se till exempel 'Svenska delegationens skrivelse till Fredskonferensen (22 april 1919)', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 65; 'The Finnish case (July 1920)', *League of Nations Official Journal* August 1920, s. 4; 'Report of the International Committee of Jurists entrusted by the Council of the League of Nations with the task of giving an advisory opinion upon the legal aspects of the Aaland Islands question', *League of Nations Official Journal* October 1920, s. 12; 'The Aaland Islands Question. Report submitted to the Council of the League of Nations by the Commission of Rapporteurs', *League of Nations Council Doc. B7 21/68/106*, s. 4.
 38. 'Finska regeringens skrivelse till svenska regeringen (5 juni 1919)', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 73.

var denna version av saken som Rapportörkommissionen ställde sig bakom.³⁹ Juristkommissionen upprepade däremot den sverigesvenska hållningen, enligt vilken finlandssvenskarna hade blandats med de finskspråkiga till den grad att de delade samma ideal om att tillhöra en självständig finsk stat.⁴⁰

I de första landstingsdebatterna, när fler än Björkman fick uttala sig om saken, framlades mer varierade uppfattningar om folkens karaktärsdrag och människors inneboende eller förändringsbara egenskaper. Nedan ges två exempel som i landstinget vid den här tiden framstår som extrema åt varsitt håll. För det första uttryckte Oskar Bomansson vid ett tillfälle åsikten att problemet inte var invandring av *finskspråkiga*, utan av personer tillhörande *den finska rasen*. Att det rashygieniska tänkandet också framkom i den åländska debatten är inte särskilt förvånande.⁴¹ Anmärkningsvärt i landstingskontexten var dock att Bomansson prioriterade renrasighet framför språk. Sammanhanget för uttalandet var att han vände sig mot lagutskottets kommentar om att det hade varit önskvärt med ett förbud mot privata finskspråkiga skolor:

Jag anser det nämligen vara oriktigt att med sådana rigorösa bestämmelser kringskära andra språkgruppers bildningsmöjligheter. Vi kunna här inte påräkna att förbud skall utfärdas mot inrättande av t.ex. tyska skolor. Jag kan inte heller tänka mig att uti något kulturland en sådan drakonisk bestämmelse skulle införas. Språket är ett medel för att uttrycka sig individer emellan. Icke är det språket vi skola skilt hata, det är rasen vi bör skydda oss emot. Vi skola inte uppretta den finska opinionen med en sådan onödig mening som den av mig nu citerade.⁴²

För det andra kom ett uttalande i motsatt riktning från Anders Forsberg när han delade med sig av en berättelse om en finskspråkig man som flyttat till hans hemkommun Brändö och där anammat svenska språket och kulturen fullt ut:

39. 'The Aaland Islands Question', s. 29.

40. 'Report of the International Committee of Jurists', s. 12.

41. Samma vår hade tidningen Åland skrivit att stadsläkaren (och, från och med landstingets öppnande, landstingsledamoten) Artur Gylling betonat att "äktenskap borde ingås rashygieniskt riktigt", publicerat docent Lundborgs tankar och meddelat att en ålänning vunnit pris som "god företrädare för den rena svenska rasen". Tudeer, *Det åländska folkets historia*, s. 58.

42. 'Plenum fredagen den 30 juni kl. 11 f.m.', Stenografiskt protokoll år 1922, s. 64, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

Sedan späda år har envar lärt sig att hysa kärlek till fädernejorden. Det har också visat sig, att endast tre eller fyra hemman under loppet av 60 år försålt, därav ett hemman verkligen till en finne, men han blev så passionerat svensk, att han nu talar svenska mycket bra, och därom ju endast gott att säga. Man måste nästan betala honom premie för att få mannen att tala finska. Hans dotter har för övrigt gift sig med en svensk. Han är med andra ord så nationellt svensk som en svensk kan vara det.⁴³

Huvudpoängen med Forsbergs historia var att visa att påverkansarbete kunde få ålänningarna att hysa sådan kärlek till den egna jorden att de av egen vilja, utan lagparagrafer, kunde förmås att inte sälja den. På samma gång beskrev dock Forsberg en finskspråkig i positiva ordalag, och medgav indirekt att människor inte behöver vara bundna till sin uppväxts språk och kultur. För Forsberg var ”rasblandningen” uppenbarligen inget problem och finskspråkiga kunde integreras eller till och med assimileras på Åland.

Uppfattningen av nationen i landstingsdebatten under mellankrigstiden bör, liksom historieskrivningen, kategoriseras som etnisk – i vilket fall är den omöjlig att kategorisera som medborgerlig. Här finns emellertid också en föregångare till de idéer om självstyrelsemedvetande och självstyrelsevilja som fördes fram från 1950-talet och framåt.⁴⁴ Det handlar om ett åländskt tänkesätt, eller om hembygds-kärlek – en känsla av tillhörighet skild från både den finlandssvenska och den sverigesvenska. Bomansson uttryckte följande när det gällde frågan om huruvida återflyttade personer som tidigare bott fem år i landskapet skulle återfå sin rösträtt direkt:

De äro till sina tänkesätt ålänningar fortsättningsvis och för dem behöva vi icke vara rädda. Däremot måste vi vara mera ängsliga för finnar, som varit här i fem år. De hava nog sina finska tänkesätt kvar, och därför böra vi mera frukta dem än våra verkliga ålänningar.⁴⁵

Här handlar det med andra ord om ett åländskt sätt att tänka, men Bomansson utvecklar inte vad han menar med det. Det underliggande resonemanget kan alltså vara detsamma som i hans uttalande om ras

43. 'Plenum fredagen den 30 juni kl. 11 f.m.' (1922), s. 59, 61 (s. 60 är överhoppad i numreringen). Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

44. Se även före detta talmannen ”Thusse” Erikssons egen beskrivning om försöken att skapa en åländsk nationalkänsla på 1960- och 1970-talen. Thorvald ”Thusse” Eriksson, *Åland i motvind. ”Finlands moraliska Ålandskris”* (Mariehamn 1996), s. 125–137.

45. 'Landstingets plenum måndagen den 12 juni kl. 7 em', Stenografiskt protokoll 1922, s. 10, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

och språk. Sexton år senare gjordes ett uttalande i landstinget som tydligt uttrycker en upplevd olikhet mellan ålänningar och fastlandssvenskar. Bakom uttalandet stod Johannes Holmberg – alltså den av ålänningarna som mest intensivt protesterade mot en återförening med anledning av finlandssvenskarna tjugo år tidigare. Debatten som citatet är hämtat från handlade om hur lösningsrätten borde utformas och användas:

För att om det kommer en ren svensktalande från andra sidan Skiftet och köper jord på Åland, så löper Ålands nationella enhetlighet ingen fara, så kan det synas. Och från den sidan av saken tyckes man ha utgått i ett tidigare skede av Ålands självstyrelse. Man har icke hyst några som helst farhågor för om en fastlänning köper jord på Åland, om han blott talar svenska och har ett svenskt namn. Tyvärr har det emellertid visat sig, att denna säkerhet icke har varit fullkomligt befogad. När en fastlandssvensk köper jord på Åland, så kommer han sig inte till samma starka hembygdskänsla som vi hoppas att samtliga ålänningar skola äga. Och kommer förhållandena att svänga litet annorlunda hit eller dit så att han icke trivs här, så avhänder han sig sin på Åland förvärvade jord åt vem som helst. Han känner inte kärleken till den fäderneärvda torvan och i vems händer den faller bekymrar honom därför mindre. Det har funnits fall på Åland, då en från fasta landet inflyttad svensk, som köpt jord här inom landskapet, efter några år har sålt denna jord till finskatalande personer, vars naturell är för den åländska befolkningen helt och hållet främmande, och på så sätt bidragit till att äventyra det enhetliga nationella beståndet på Åland.⁴⁶

Fastlandssvenskar anklagas här för att bidra till förfinsknigen genom att sälja jord till finskspråkiga, men anledningen till att de gör det uppges vara att de inte har ”samma starka hembygdskänsla” och inte känner ”kärleken till den fäderneärvda torvan”. Både Bomanssons och Holmbergs uttalanden ska säkerligen tolkas som just en känsla för hembygden, och inte en nationalkänsla eller ett uttryck för ett medvetet nationsbygge – och definitivt inte som en form av medborgerlig nationalism. Förekomsten av en sådan hembygdskänsla var dock förmodligen en förutsättning för att idén om ett eget åländskt nationsbyggande skulle uppstå och nå viss framgång.

Rättvisa eller nödvändighet – idealister och realister i självstyrelsepolitiken

I en analys av förutsättningarna för politisk fraktionsbildning på Åland år 1977 identifierade Magnus Wrede två självstyrelsepolitiska linjer i

46. 'Plenum fredagen den 18 februari 1938 kl. 7 e.m.', Ålands landstings stenografiska protokoll 1938, s. 31, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

landstinget och landskapsstyrelsen. Han kallade de två linjerna för *laglighetslinjen* och *den pragmatiska linjen*. Laglighetslinjen fick sitt namn på grund av ”de ofta återropade skyddsstadgandena i självstyrelselagen och betoningen av den svenska språk- och kulturtraditionen, förbunden med farhågor för förfinskning och en av detta föranledd Sverigeinriktning”. Den pragmatiska linjen, å andra sidan, ”betonar vikten av goda relationer till riket, ser inget överhängande förfinskningshot och nedtonar i viss mån skyddsstadgandena som den primära frågan i den åländska självstyrelsepolitiken”. Wrede framhöll att linjerna i praktiken inte var så renodlade som han framställt dem, men att de ändå tydligt kunde skönjas när större principfrågor behandlades. Skiljelinjerna var dock inte institutionaliserade i de dåvarande fraktionerna – politiska partier höll precis på att bildas – utan skar rakt genom dem.⁴⁷ Wrede menade dessutom att skillnaden mellan de två linjerna var ”en gradskillnad, inte en artskillnad” och att alla ville ”bevara och förkovra självstyrelsen”.⁴⁸

Wrede bedömde att pragmatikerna då var i majoritet i landstinget.⁴⁹ Det måste ses som en dramatisk förändring sedan mellankrigstiden, då något som liknar laglighetslinjen helt klart dominerade. Jag skulle dock vilja hävda att beteckningen *den idealistiska linjen* passar bättre – framför allt för den tidigare tidsperioden, men även för den senare. Laglighetslinjen antyder nämligen att målet är att förverkliga lagen, men under mellankrigstiden handlade det om att försöka åstadkomma en kodifiering av de rättigheter eller skyddsbestämmelser som man ansåg nödvändiga för att förhindra förfinskning. Genom ändringen av garantilagen och lösningslagen år 1939 (se mer nedan) och antagandet av den andra självstyrelselagen år 1951 åstadkoms till stor del denna kodifiering. Därefter handlade politiken mer om att se till så att lagens anda och bokstav efterlevdes, men laglighetslinjen/den idealistiska linjen har också alltid strävat efter att fördjupa och utvidga självstyrelsen – det vill säga efter att förverkliga ett ideal som inte har varit helt realistiskt eftersom godkännande även behövts från Finlands riksdag, vilket pragmatikerna förmodligen insett.

47. Magnus Wrede, *Om förutsättningarna för politisk fraktionsbildning på Åland*, Meddelanden från Statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi (Åbo 1977), s. 19.

48. *Ibid.*, s. 20.

49. *Ibid.*

En aspekt som skiljer de tidigare idealisterna från de senare är hur kraven rättfärdigades. Skillnaden kan spåras till återföreningsrörelsen, då påståenden om det *rätta* och *rättvisa* i ålänningarnas önskan om återförening med Sverige var vanliga. Den uppfattningen levde länge kvar. Det handlade här inte om hänvisningar till någon juridisk rätt nedskrivna i lag, utan om en moralisk, icke-kodifierad, rätt. Ofta underbyggdes inte den påstådda rättmätigheten och rättvisan i de åländska kraven över huvud taget, utan verkar ha byggts på en naturrättslig uppfattning om av naturen givna universella rättigheter och skyldigheter. I ett memorandum till Fredskonferensen år 1919 kallades till exempel återföreningen med Sverige ”ingenting annat än en naturlig akt av rättvisa”,⁵⁰ medan den åländska befolkningen i en framställning till Sveriges kung och folk år 1920 sade sig vara trygga ”i förvissningen” om sin ”rättfärdiga sak”.⁵¹

När rättmätigheten och rättvisan underbyggdes gjordes det ofta med hänvisning till principen om folkens självbestämmanderätt. Det var Lenin som introducerade principen under kriget, men president Wilson internationaliserade den och förde ut den till en global publik. I slutet av första världskriget hade självbestämmanderätten blivit en central del av den internationella politiska diskursen, men den kodifierades i internationell rätt först genom Förenta Nationernas stadga år 1945.⁵² När den åländska återföreningsrörelsen hänvisade till principen om folkens självbestämmanderätt handlade det alltså inte om en juridisk princip, utan om en moralisk, vilket Björkman och eventuella andra författare till texterna verkar ha förstått. I de tidiga texterna tas inte principens genomslag för givet – i en framställning till stormakternas regeringar år 1918 befasts dess ställning till exempel på följande sätt: ”Denna utfästelse, vars rättvisa och rättsskapande innebörd till fullo erkänts icke blott av de allierade makterna, utan även av hela den övriga världen.”⁵³ I senare texter antas läsaren själv förstå

50. 'Memorandum från Ålandsdelegationen till Fredskonferensen den 31 januari 1919', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 59.

51. 'Ålänningarnas framställning till Sveriges konung och folk (31 maj 1920)', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 141.

52. Rita Augestad Knudsen, *The Fight Over Freedom in 20th- and 21st-Century International Discourse. Moments of 'Self-Determination'* (ProQuest Ebook Central 2020), s. 2, 101.

53. 'Åländska landstingets framställning till Förenta Staternas, Frankrikes, Italiens och Storbritanniens regeringar 9 november 1918', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 55.

självbestämmanderättens betydelse och den varken förklaras eller motiveras närmare.⁵⁴

De båda NF-kommissionerna hanterade både den allmänna rättvisan i ålänningarnas sak och principen om självbestämmanderätt på lite olika sätt. Värt att notera är att båda framställde principen som en rätt att själv välja sin statstillhörighet – internt självbestämmande i form av självstyrelse sågs inte som ett förverkligande av självbestämmanderätten.⁵⁵ Juristkommissionen, å ena sidan, ansåg att Ålandsfrågan inte var en intern finsk angelägenhet, utan att NF:s råd var behörigt att behandla den. En huvudsaklig motivering var att ålänningarnas krav på självbestämmande tillkommit vid en tidpunkt då Finland ännu inte hade blivit en slutgiltigt konstituerad stat. Indirekt menade alltså juristerna att ålänningarna hade rätt att själva bestämma sin statstillhörighet. Slutsatsen underströks även med hänvisning till ålänningarnas etniska samhörighet med Sveriges befolkning.⁵⁶ Rapportörkommissionen, å andra sidan, ansåg inte att ålänningarna hade rätt till självbestämmande, framför allt med hänvisning till att de inte utgjorde en egen nationell enhet utan var en del av den svenskspråkiga befolkningen i Finland. Andra argument mot en folkomröstning var att Skiftet var en dålig statsgräns och att det var fel att straffa Finland som precis lyckats avvärja det bolsjevistiska hotet. Däremot framställde rapportörerna de åländska strävandena efter att bevara sitt språk och sin kultur som legitima och närmast beundransvärda. De uppmanade även ålänningarna att själva arbeta aktivt för att motverka finsk inflyttning genom att inte anställa finskspråkiga.⁵⁷

På Åland tolkade man kommissionernas rapporter, framför allt Juristkommissionens, som att ålänningarna hade haft en moralisk rätt till återförening, men att den realpolitiska situationen gjort att denna moraliska rätt inte kunnat omvandlas till en juridisk rätt. Och även om Rapportörkommissionen nekade ålänningarna en återförening hade de ändå framställt bevarandet av språk och kultur som ett legitimt och rätt-

54. Se till exempel 'Ålands landstings uttalande angående självstyrelselagen (1 maj 1920)', *Ålandsfrågan inför Nationernas Förbund* (Stockholm 1920), s. 135.

55. För en analys av de två kommissionernas olika syn på självbestämmanderätten och deras utlåtandens betydelse för framtida tolkningar av självbestämmanderätten, se Augustad Knudsen, *The Fight Over Freedom*, s. 107–122.

56. 'Report of the International Committee of Jurists', s. 12, 14.

57. 'The Aaland Islands Question', s. 28–30, 33.

mätigt mål, och detta mål skulle uppfyllas genom lagfästa rättigheter. Artur Gylling sa till exempel följande i den allra första landstingsdebatten:

Då Nationernas förbund och dess höga råd icke kunde tillmötesgå ålänningarnas käraste önskan att bli återförenade med Sverige, ville de i stället omgärda denna vår ögrupp, landskapet Åland, med vissa garantier, som skulle säkerställa öarnas fortvaro såsom svenskt bosättningsområde i Finland.⁵⁸

Tolkningen syns också tydligt i lantrådet Carl Björkmans berättelse till landstinget över förvaltningsperioden 1922–1925. Där beskriver han Ålandsfrågans avgörande och menar att Juristkommissionen, bestående av ”tre av Europas mest framstående rättslärde och kännare av internationell rätt”, hade kommit till slutsatsen att den åländska befolkningens krav på att själva få bestämma sin statstillhörighet var berättigade. Den ”av politiker bestående” Rapportörkommissionen hade dock på ”enligt åländsk uppfattning [...] icke hållbara grunder” kommit fram till att Ålandsfrågan skulle lösas genom finsk suveränitet och nya garantier. Detta förslag hade sedan ”mot all förmodan” antagits av rådet, ”därvid sålunda rättsgrundsatserna fingo träda tillbaka för tillgodoseendet av vissa politiska intressen, vilkas omfattning och art, till en del redan kända och delvis anade, väl i sinom tid komma att historiskt klarläggas”.⁵⁹ Björkmans uppfattning var med andra ord att internationell rätt och rättvisa, moralisk och juridisk, hade fått stå tillbaka för politiska intressen.

Denna tolkning levde fortfarande kvar år 1945 när landstinget vände sig med en skrivelse till Finlands regering för att försöka få upp frågan om Ålands statstillhörighet till behandling igen vid de kommande fredsförhandlingarna:

Det råder intet tvivel om, att rapportörkommissionen i fullt medvetande om sin ställning såsom väktare av en hög rättvisa ärligt sökte nå fram till en lösning, som skapade lugn och lycka på Åland och tillika främjade freden. Att kommissionen det oaktat inte godkände den på en stark rättsgrund fotade åländska ståndpunkten, berodde på att den sökte en medelväg mellan rätt och lämplighet.⁶⁰

58. 'Ålands landstings plenum den 12 juni 1922, kl. 12 på dagen', Stenografiskt protokoll år 1922, s. 3, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

59. *Berättelse avgiven till Ålands landsting över förvaltningsperioden 1922–25 av lantrådet i landskapet Åland* (Mariehamn 1925), s. 5.

60. 'Till Finlands regering från Ålands landsting', Lagberedningen, Självstyrelselagsrevisionen, Ha 1: Förarbeten till 1920 och 1951 års självstyrelselag för Åland – Del V Landstingshandlingar, s. 41, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

Från 1950-talet och framåt försvann dock detta sätt att uttrycka sig. Framför allt kanske det ska ses om en anpassning till ett nytt politiskt språkbruk i omvärlden, men kanske speglar förändringen också att återföreningstanken till slut på riktigt dog. Självstyrelserevisionen möjliggjorde definitivt att lagar och laglighet kunde börja användas som legitimeringsgrund. Det är också möjligt att idéerna om självstyrelsemedvetande och självstyrelsevilja indirekt skapades för att fylla det tomrum som lämnades när de gamla formerna för rättfärdigande inte längre fungerade.

Även den pragmatiska linjen hade föregångare under mellankrigstiden. Redan i en debatt år 1922, när alternativ till värnplikten diskuterades, formulerade sig Herman Mattsson så här:

Det var en tid, då våra handlingar grundades på en ideell politik, vi ställde oss utom den skrivna lagen, vi frågade inte efter vad den stadgade om en landsdel ville lösslita sig, vi grundade våra handlingar på Wilsons fjorton punkter angående folkens självbestämmanderätt, vi grundade våra åtgärder på känslökäl och ideell politik, på den moraliska rätten. Att vi hade rätt ha inte heller världens store män motsagt, ehuru man dock vid det slutliga avgörandet fällde ett utslag, som gick oss emot. Vår landsdel var ej stor nog för att betraktas som en del, vilken kunde frigöras från det övriga Finland. Nu har domen blivit fälld, och den skrivna lagen måste följas. Vi kunna ej vidare grunda våra handlingar på denna ideella politik, inte vad vi vilja, utan på vad vi måste. De rättigheter vi tillförsäkrats vill jag inte vara med om att pruta av, och är en paragraf tvetydig, vill jag alltid vara med om att tyda den till vårt bästa. Vi få inte tillgripa orimligheter.⁶¹

Mattsson menade att det var dags att lämna ”den moraliska rätten” och i stället fokusera på ”den skrivna lagen”; de kunde inte fästa sig vid vad de ville genomföra längre, utan vad de måste. Nödvändigheten i att komma överens med regering och riksdag speglas även i Anders Forsbergs uttalande om att han tyckte att garantilagen skulle antas trots bristerna, för en vägran att anta lagen ”skulle betraktas som demonstration mot nationernas förbund [sic] och på samma gång påverka finska regeringen i den riktning, att vi skulle finna att ålänningarna inte varit fullt diplomatiska”.⁶² Det är dock svårt att kategoriskt placera enskilda ledamöter, inklusive Mattsson och Forsberg, i den ena eller andra gruppen under den här tidsperioden – det var snarare så att

61. 'Plenum måndagen den 7 augusti kl. 12 p.d.', Stenografiskt protokoll 1922, s. 164–165, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

62. 'Plenum fredagen den 30 juni kl. 11 f.m.', Stenografiskt protokoll ar 1922, s. 59, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

ledamöterna valde mellan att försöka uppfylla idealen eller att gå den väg som ansågs mest realistisk, och de kunde därför välja olika linjer i olika frågor. *Den realistiska linjen* är möjligtvis också en mer rättvisande beteckning på mellankrigstidens pragmatiker, dels eftersom de som i en fråga valde denna linje antagligen hade rätt lite gemensamt med den pragmatiska linjens syn på självstyrelsen, dels eftersom alla ledamöter förmodligen delade samma ideal. Emellanåt insåg dock en grupp att idealen för tillfället var omöjliga att förverkliga och att det därför gällde att ta vad man fick. På så sätt kunde en realistisk linje också ibland få majoritet i landstinget.

Oavsett om Wredes eller mina beteckningar på de två linjerna används kan man förklara deras förekomst med de spänningar som uppstår när organ på två olika politiska nivåer ska komma överens, i kombination med att det finns och funnits relativt tydliga idéer om vad Ålands självstyrelse och nationalitetsskydd *borde* vara eller *skulle kunna* vara. Ändringar i självstyrelsen har krävt och kräver riksdagens samtycke, och det har funnits två olika huvudsakliga sätt att förhålla sig till detta faktum. I ett hundraårigt perspektiv kan man dock konstatera att många åländska krav med tiden har blivit förverkligade – krav på fem års bosättning för jordförvärv (1939), hembygdsrätt (1951), egen flagga (i teorin 1951, i praktiken 1954), jordförvärvsrätt (1975), klumpsumma (1991), med mera – men att det alltid tagit decennier innan varje enskilt förslag blivit förverkligat. Det verkar alltså löna sig för de åländska politikerna att fortsätta hålla fast vid idealen, men de får räkna med att vänta ett tag på resultat.

Laga bo och hemvist eller hemortsrätt som grund för jordförvärv?

Rhodri Williams konstaterar att landrättigheter i dag framför allt förknippas med ursprungsbefolkningar, som de senaste decennierna i internationella konventioner getts rätten till självbestämmande, till upprätthållande av traditionella lagar och institutioner samt till bevarandet av det traditionella territoriet. Övriga minoriteters rättigheter har dock bara utsträckts till rätten till kulturell identitet, inklusive en rätt att använda det egna språket. Det åländska minoritetsskyddet är mycket äldre och är mycket mer omfattande än vad som stadgas i dagens konventioner. Skillnaden i behandling av ursprungsbefolkningar och andra sorters minoriteter härstammar från den historiska förföljelse som ursprungsbefolkningar fått utstå, det ojämna maktförhållandet

och avståndet mellan dem och de dominerande grupperna i samhället, och det faktum att ursprungsbefolkningar därför har sämre möjligheter att förhandla fram tillräckligt kulturellt skydd utan stöd från folk-rätten. Williams menar att reglerna gällande jordförvärv på Åland har betytt att ålänningarna aldrig utsatts för det existentiella hot många ursprungsbefolkningar har fått utstå när deras land tagits ifrån dem.⁶³

Hur den åländska jorden skulle garanteras ett effektivt skydd var dock en omdebatterad fråga både före och efter avgörandet i NF, eftersom de åländska politikerna inte var nöjda med hur Ålandsöverenskommelsens stadganden tolkades. Nära förknippad med bevarandet av jorden är hembygdsrätten, som infördes genom den andra självstyrelselagen 1951 efter att man från åländsk sida krävt dess införande ända sedan självstyrelsens början. En undersökning av de båda idéernas ursprung visar att de var intimt förbundna och de behandlas därför här tillsammans.

Både idén om jordens bevarande och om hembygdsrätten är äldre än beslutet i NF. Idén om att den svenska jorden skulle bevaras i svenska händer uppstod förstas inte på Åland, utan började på 1910-talet av landets svenskhetsrörelse ses som en nödvändig del i försvaret av det svenska språket. Särskilda bolag bildades för att köpa upp jord i de svenskspråkiga områdena och förhindra från att säljas ut till finskspråkiga medborgare.⁶⁴ En förköpsrätt till fastigheter diskuterades också i anslutning till förslag om självstyrelse för de svenskspråkiga områdena år 1918.⁶⁵ I den självstyrelselag för Åland som antogs år 1920 fanns dock inga stadganden som reglerade jordförvärv.

Sia Spiliopoulou Åkermark har spårat hembygdsrättens framväxt så långt tillbaka som till Rapportörkommissionens rapport, där begreppet *hemorts rätt* användes i svenska översättningar av det franska originalet.⁶⁶ Men hemortsrätten kan följas ännu längre tillbaka, från ett

63. Rhodri Williams, 'One hundred years of solitude. The significance of land rights for cultural protection in the Åland Islands', *Journal of Autonomy and Security Studies* 2 (2018:1), s. 55, 57–58.

64. Se till exempel von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik*, s. 28, 42–43; Max Engman, *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, SLS 702:3 (Helsingfors 2016), s. 290–291; Meinander, *Nationalstaten*, s. 15, 21.

65. von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik*, s. 84–86.

66. Sia Spiliopoulou Åkermark, 'Hembygdsrättens framväxt. Från Ålandsöverenskommelsen till 1951 års självstyrelselag – och idag?', Sia Spiliopoulou Åkermark (red.), *Den åländska hembygdsrätten* (Mariehamn 2007), s. 19–37.

ofta förekommande juridiskt och moraliskt begrepp både i Sverige och Finland till att det började talas om skapandet av en särskild åländsk hemorts rätt. Hemorts rätt var nämligen ett begrepp inom fattigvården: om en person hade hemorts rätt i en socken, senare kommun, hade socknen/kommunen skyldighet att ge fattigvård åt personen. Mer allmänt användes begreppet för att beteckna rätten att leva och verka på en ort och de rättigheter och skyldigheter som hörde därtill,⁶⁷ och om en icke-juridisk rätt att finnas eller förekomma någonstans.⁶⁸ En sökning i finlandssvenska tidningar från tidigt 1900-tal visar att hemorts rätt användes om den svenskspråkiga befolkningens (moraliska) rätt att bo i Finland, som i ”vi äro Finlands svenskar och [...] vår hemorts rätt är djupt rotad”.⁶⁹

En diskussion om en särskild åländsk hemorts rätt dök sedan upp i tidningarna i anslutning till att Tulenheimokommittén presenterat sitt förslag till åländsk självstyrelselag i slutet av 1919. Kommittén hade dock inte tagit in hemorts rätten i sitt förslag, utan vad tidningarna skrev om var att en sådan hade utlovats men inte förverkligats. Tidningarna kopplade också oftast hemorts rätten till rätten att besitta jord. I tidningen *Åland* användes dock först inte begreppet hemorts rätt:

Innan lagförslaget blev tillgängligt för allmänheten, bebådades ett stadgande därom, att inflyttningen till Åland skulle stå under Ålands landstings kontroll och att s.k. åländsk medborgarrätt icke utan vidare kunde vinnas o. allra minst äganderätt till åländsk jord.⁷⁰

Närmare den åländska hembygdsrättens ursprung än så går inte att komma i de använda källorna. Citatet ovan tyder på att idén uppstod i eller i anslutning till Tulenheimokommittén, som ju även hade en åländsk medlem i form av Johannes Holmberg. Kommittén baserade även sitt arbete på förslag utarbetade av den så kallade Ålandskommittén i Helsingfors, en grupp personer med åländsk anknytning

67. Svenska litteratursällskapet i Finland, 'Förvaltningshistorisk ordbok. Hemorts rätt', <https://fho.sls.fi/uppslagsord/5729/hemortsratt> (hämtad 27.2.2021).

68. Svenska Akademien, 'Svenska Akademiens ordbok. Hemort', https://www.saob.se/artikel/?unik=H_0593-0280.yjdr (hämtad 27.2.2021).

69. 'Tal, hållet vid Yttermark lantmannagilles julfest den 6 januari', *Syd-Österbotten* 14.1.1914. Andra liknande användningar finns till exempel i 'Den svenska dagen', *Hufvudstadsbladet* 6.11.1910; 'Den svenska jordens bevarande', *Kotka Nyheter* 23.9.1916; 'Sång- och musikfesten', *Vestra Nyland* 26.6.1917.

70. 'Lagförslaget om självstyrelse för Åland', *Åland* 17.12.1919.

som arbetade för att bevara Åland under finsk suveränitet men med självstyrelse och språkligt och kulturellt skydd.⁷¹

Användningen av ordet ”medborgarrätt” i citatet ovan visar att tanken redan då var att skapa ett särskilt åländskt medborgarskap. I *Syd-Österbotten* framfördes samma dag följande i en insändare på ledarplats:

För att avlägsna denna för Åland på livet gående fara [förfinsknigen] hade med nödvändighet bort inryckas en bestämmelse om att hemortsrätt icke kan vinnas på Åland utan länsrådets [sic] bifall samt att till befolkningen i landskapet hänföres endast de, vilka inneha hemortsrätt i landskapet.⁷²

I *Åland* nämndes äganderätten till den åländska jorden, men i *Syd-Österbotten* preciserades inte vilka rättigheter som skulle knytas till hemortsrätten. I *Hufvudstadsbladet* gjordes på ledarplats några dagar senare ett mer exakt förslag:

Av de anmärkningar, som framställts, är det blott en som i vårt tycke har betydelse och det är att full garanti mot förfinskning genom inflyttning icke kan vinnas annorlunda än genom att erhållandet av hemortsrätt på Åland och därmed rätt att besitta åländsk jord och att utöva de ögruppens befolkning tillkommande befogenheterna göres beroende av landstingets eller landskapsnämndens bifall.⁷³

Vem som skulle ges hemortsrätt preciserades dock inte av någon i det här läget, men man föreslog att landskapsorganen skulle bestämma detta. Vid behandlingen av självstyrelselagen i grundlagsutskottet våren 1920 lämnade sedan Ernst Estlander (SFP), som också varit med i Tulenheimokommittén, en reservation där han bland annat föreslog att en hemortsrätt skulle läggas till i lagen. Förslaget motiverades med att Ålands ”historiskt uppkomna” förhållanden, ”av vilka en stark hembygds känsla utgör en yttring”, verkade ha förutsättningar att bestå och borde ”såsom varande i många hänseenden värdefulla jämväl för staten i dess helhet” få det stöd ”som en vidsträckt landskapsautonomi innebär”. Ålands ”ringa storlek och befolkningssiffra” gjorde samhället sårbart, och därför behövdes ytterligare befogenheter för självstyrelsen, det vill säga hemortsrätten. Enligt Estlanders förslag skulle hemortsrätt krävas för att vara valbar till landstinget och rösta i landstings-

71. Ålandskommitténs arbete har undersökts av Göran Rystad, ”Särställning under Finland”. *Finlandssvenskarna och Ålandsfrågan*, *Åländsk Odling* 41 (1980) och Kerstin Laitinen, ’Ålandskommittén och självstyrelsen’, *Åländsk Odling* 58 (1998).

72. ’Ålands självstyrelse’, *Syd-Österbotten* 17.12.1919.

73. ’Ålands självstyrelse’, *Hufvudstadsbladet* 23.12.1919.

valen, för att inneha tjänst i landskapsförvaltningen och för att besitta fastighet i landskapet. Deltagande i kommunalval skulle däremot inte kräva hemortsrätt. Villkoren för hur hemortsrätten skulle förvärfvas skulle landstinget få bestämma, men den skulle bara kunna ges åt finländska medborgare.⁷⁴

Den slutligt antagna självstyrelselagen innehöll dock, trots reservationerna, inga stadganden om hemortsrätt eller om besittande av jord. NF:s Rapportörkommission uppfattade emellertid att ett särskilt skydd för den åländska jorden var nödvändigt för att få ålänningarna att acceptera finsk suveränitet. Rapportörerna föreslog därför att de åländska kommunerna och deras invånare skulle ha förköpsrätt när bud lades av personer eller företag som inte var hemmahörande på öarna. Anledningen till att denna begränsning av näringsfriheten behövdes uppgavs vara att Åland var väl lämpat för skeppsbyggnad och att finska företag därför skulle komma att försöka köpa mark och uppföra varv. Detta skulle innebära ett inflöde av finska arbetare och med dem alla de konsekvenser som ålänningarna fruktade.⁷⁵

I rapporten specificerades inte om det skulle krävas någon viss bosättnings tid för att få köpa mark, men nyinflyttade föreslogs få rösträtt först efter fem år.⁷⁶ Att fem års bosättning skulle krävas för hemortsrätt verkar vara vad ålänningarna hade informerats om enligt en artikel i Åland publicerad den 25 juni 1921, det vill säga före antagningen av Ålandsöverenskommelsen. Här kallades detta samtidigt ett ”värdelöst” tilltag mot förfinsknigen. Kontexten var att den finska regeringen tydligt protesterat mot andra delar av de föreslagna åländska garantierna, men inte mot femårskravet:

Att Finlands regering icke ansett nödigt att göra någon invändning mot den föreslagna 5-årsperioden för åländsk hemortsrätt, visar blott, hur ringa betydelse man på finskt håll tillmäter detta förbehåll, vilket ur åländsk synpunkt betecknats såsom fullkomligt värdelöst som broms mot framtida förfinskning.⁷⁷

74. Ernst Estlander, 'Grundlagsutskottets betänkande N:o 1 med anledning av Regeringens proposition angående lag om självstyrelse för Åland: Reservation II', *Riksdagen 1290. Handlingar. Tredje delen* I, II (Helsingfors 1921), s. 14.

75. 'The Aaland Islands Question', s. 32–33.

76. *Ibid.*, s. 33.

77. 'Finland prutar', *Åland* 25.6.1921.

Om här bara avsågs rösträtten eller också jordförvärv framgår dock inte. I Ålandsöverenskommelsen mellan Sverige och Finland blev sedan den av Rapportörkommissionen föreslagna förköpsrätten en lösningsrätt – fastigheten skulle alltså köpas tillbaka efter att köpet redan gjorts – utan femårskrav, och bara försäljning till personer, inte företag, nämndes.⁷⁸ Garantilagens formulering i paragraf 5 följde Ålandsöverenskommelsen relativt noggrant:

Har fastighet, belägen inom landskapet Åland, försålts till någon, som icke har laga bo och hemvist inom landskapet, äga landskapet, den kommun, inom vilken fastigheten är belägen, samt enskild person, som i landskapet Åland har laga bo och hemvist, rätt att inlösa fastigheten till ett pris, vilket, i händelse överenskommelse icke ernås, fastställes av underrätten i enlighet med rådande prisläge.

Närmare bestämmelser om lösningsrättens utövande och om företrädesrätt till lösning meddelas i särskild lag.⁷⁹

På Åland och i Finland uppstod dock olika uppfattningar om vilket beslut som egentligen hade fattats i Genève. Krävdes fem års bosättning på Åland för att få förvärva jord? Orsaken till oenigheten var språkförbistring: *domicile légal* i det franska originalet av Ålandsöverenskommelsen översattes i garantilagen till ”laga bo och hemvist”, vilket tolkades som mantalsskrivning. I de översättningar som publicerades i *Åland* översattes i stället *domicile légal* till ”hemortsrätt” eller ”laglig hemortsrätt”.⁸⁰ Fram till dess att förslaget till garantilag och lösningslag presenterades verkar man på Åland ha trott att Ålandsöverenskommelsen skulle innebära dels ett införande av begreppet hemortsrätt, dels ett krav på fem års bosättning både i relation till rösträtt och jordförvärv. Garantilagen kommenterades sedan på följande sätt i tidningen *Åland*:

På Åland har man ansett det som en solklar sak, att ordet ”hemortsrätt” i här berört avseende icke kan och icke får betyda annat, än att den, som ej under fem års tid varit bosatt i någon åländsk kommun, icke är berättigad att förvärva åländsk jord. Denna uppfattning överensstämmer ock med andan och meningen i Förbundsrådets beslut i Ålandsfrågan. Ty rådet, som behjärtat den åländska befolkningens krav att få behålla den åländska jorden i åländsk ägo, har icke kunnat stipulera en inskränkning i rätten att förvärva jord på Åland, som i själva verket vore av noll och intet värde, – om den *finska tolkning* skulle vara riktig, att envar, som blivit

78. 'The Aaland Islands Question', s. 701.

79. Lag innehållande särskilda stadganden rörande landskapet Ålands befolkning (Garantilagen), FFS 189/1922, § 5.

80. 'Ålandsgarantierna', *Åland* 2.7.1921; 'När Ålandsfrågan avgjordes', *Åland* 27.7.1921.

mantalsskriven på Åland, oberoende av om han bott här ett helt år, ett halft år, en månad eller fem år, vore berättigad att utan inskränkning förvärva fastighet i landskapet Åland.⁸¹

I landstinget upprepades denna uppfattning. Man trodde att det hade begåtts ”ett misstag”,⁸² för detta kunde omöjligt vara vad NF:s råd hade avsett. Johannes Eriksson och Carl Björkman menade att Sveriges representant i Genève, friherre Erik Marks von Würtemberg, hade haft för avsikt att skapa ett bosättningskrav på fem år för köp av fastighet, på samma sätt som fem års bosättning på Åland krävdes för att få rösta i landstings- och kommunalval. Eftersom von Würtemberg inte var bekant med finsk lagstiftning hade han inte vetat vad det franska *domicile légal* skulle komma att motsvara.⁸³

Landstingsledamöterna var överens om att fem års bosättning borde krävas för att få besitta jord. Många framförde att hemortsrätt eller hembygdsrätt – båda begreppen användes – borde införas som juridiskt begrepp och att denna rätt borde vara ett krav för jordförvärv. Det framfördes även att hembygdsrätten borde ingå i garantilagen, till exempel i följande form: ”Envar, som oavbrutet i fem års tid varit mantalsskriven i någon kommun uti landskapet, har vunnit åländsk hembygdsrätt.”⁸⁴ Det gjordes även invändningar mot att bolags jordförvärv inte hade begränsats.⁸⁵

Även om alla var överens om femårskravet trodde inte alla att juridiska åtgärder skulle räcka. Anders Forsberg menade till exempel att ”ett ordnat agitationsarbete” skulle vara mer effektivt för att ”bibehålla jorden i svenska händer [...] än någon lagparagraf”. Han delade med sig av erfarenheter från sina femton år i Österbotten, där förfinskningen hade motarbetats genom bildandet av bolag som köpte upp jord.⁸⁶

81. 'Den åländska jorden och finnarna', *Åland* 25.3.1922.

82. 'Landstingets plenum måndagen den 12 juni kl. 7 em' (1922), s. 15.

83. *Ibid.*, s. 12–13.

84. Torsten Rothberg, 'Plenum den 14 juni kl. 12 på dagen', Stenografiskt protokoll år 1922, s. 41, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

85. 'Plenum tisdagen den 4 juli kl. 12 p.d.', Stenografiskt protokoll år 1922, s. 92, och 'Lagutskottets betänkande N:o 2 rörande den av riksdagen antagna lagen om utövandet av lösningsrätt vid försäljning av fastighet i landskapet Åland', Ålands landstings handlingar 1922, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

86. 'Plenum fredagen den 30 juni kl. 11 f.m.', Stenografiskt protokoll ar 1922, s. 59, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

Landstinget antog ändå garantilagen sommaren 1922, men inte lösningslagen. Man beslutade att vända sig till riksdagen för att utreda frågan om femårskravet och att vända sig till NF om inget resultat nåddes där.⁸⁷ Under 1920-talet skickades flera petitioner om saken till riksdagen, men de avvisades med motiveringen att garantilagen följde Ålandsöverenskommelsens utformning.⁸⁸ Detta var förmodligen också en av de huvudsakliga anledningarna till att man aldrig vände sig till NF: chanserna att lyckas sågs som små eftersom Ålandsöverenskommelsens garantier i ordagrann lydelse faktiskt inte kränktes.⁸⁹ Under 1920-talet försökte landstinget även införa termen hembygdsrätt i några lagar som handlade om helt andra saker, men presidenten använde sin vetorätt mot dem på grund av detta.⁹⁰

År 1938 antogs ändå en lösningslag utan femårskrav. Denna debatt är för övrigt ett tydligt exempel på en uppdelning i en idealistisk och en realistisk linje. Idealisterna såg godkännandet som ett nederlag och ville i stället utreda frågan närmare för att se vilka möjligheter som kunde stå till buds. Fanny Sundström sa exempelvis följande:

Hittills har Ålands landsting så långt vår medfödda taktkänsla tillåtit försökt samarbeta med Finlands riksdag och regering. Vi ha försökt inom alla möjliga instanser få denna lagparagraf, i vars innebörd vi lägga någonting annat än den utformning den fick vid mötet i Genève, förtydligad. Nu ha vi fått svaret på, hur Finlands regering och riksdag tolkar denna lag, och vilken mening vi få lägga i denna lag. Enligt mitt och flere andras förmenande innebär ett godkännande av lösenlagen, sådan den för tillfället är, ett uppgivande av vår självständighet eller ett underkännande utav det vi anse att orden laga bo och hemvist borde innebära. Jag hemställer därför till Ålands landsting, att det måtte undersökas om det icke i detta fall kunde

-
87. 'Lagutskottets betänkande N:o 6 i anledning av Republikens Presidents skrivelse till Ålands Landsting av den 21 juli 1922', Ålands landstings handlingar 1922, s. 189, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.
88. 'Riksdagens skrivelse med anledning av Ålands landstings motion om ändring av §§ 3 och 5 i lagen den 11 augusti 1922, innehållande särskilda stadganden rörande landskapet Ålands befolkning (19 april 1929)', *Riksdagen 1929. Handlingar. Fjärde delen* (Helsingfors 1929).
89. Se vidare Ida Jansson, 'The implementation of an international decision at the local level. The League of Nations and the Åland Islands 1920–1951', *Journal of Autonomy and Security Studies* 4 (2020:1), s. 46.
90. Instruktion för Ålands landskapsstyrelse samt de vid densamma anställda tjänstemän (1925), se Ålandsdelegationen, *Ålandsdelegationens framställningar och betänkanden jämte bilagor. III serien* [1925–1927] (Helsingfors 1927), s. 143–158; Kommunallag för landskommunerna i landskapet Åland (1928), se Ålandsdelegationen, *Ålandsdelegationens framställningar och betänkanden jämte bilagor. IV serien* [1927–1929] (Helsingfors 1930), s. 136–158.

finnas möjligheter att lämna frågan vilande, för att vi må inhämta all den sakkunskap, som en för Ålands folk så viktig fråga fordrar.⁹¹

Realisterna, som vann omröstningen med 22–7, menade att det inte fanns något annat att göra i detta läge än att godkänna lagen.⁹² Ett och ett halvt år senare fick dock landstinget ändå igenom sitt femårskrav. Riksdagen ville då få landstingets godkännande för att införa värnplikt för ålänningarna och använde en ändrad garantilag och lösningslag för att få ledamöterna att gå med på förslaget. Det lyckades inte. Landstinget godkände ändringen av garantilagen och lösningslagen men inte av värnplikten.⁹³

I och med den andra självstyrelselagen infördes även hembygdsrätten, och lösningsrätten knöts till den. För att få hembygdsrätt krävdes fem års bosättning på Åland och finländskt medborgarskap, och från och med den tredje självstyrelselagen krävdes även tillräckliga kunskaper i svenska. År 1975 gjordes lösningsrätten om till en jordförvärvsrätt som måste erhållas för att köpet skulle gå igenom.⁹⁴ Denna lag är fortfarande i kraft med några ändringar som gjordes i och med självstyrelselagsrevisionen år 1991. Vid antagandet av jordförvärvslagen hade dock idéerna om varför skyddet för jorden behövdes börjat ändras. Priserna på strandtomter hade till exempel ökat, vilket gjorde det mindre troligt att ålänningarna skulle ha råd att utnyttja lösningsrätten – därav behovet av en jordförvärvsrätt.⁹⁵

Sammanfattning

I denna uppsats har ursprunget till och utvecklingen av några av de idéer och uppfattningar som präglade Ålands självstyrelses första decennier undersökts, sammanfattade i rubrikens blod, jord och rättvisa. Som framkommit i analysen var dessa idéer då intimt sammankopplade, men har med tiden utvecklats åt olika håll.

Blodet syftar på den etniska uppfattningen om nationen som präglade återföreningsrörelsens argumentation, och som även Ålandsfrågans

91. 'Plenum lördagen den 26 februari 1938 kl. 10 fm', Ålands landstings stenografiska protokoll 1938, s. 183–184, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

92. *Ibid.*, s. 182–206.

93. 'Plenum måndagen den 19 juni 1939 klockan 10 f.m.', Ålands landstings stenografiska protokoll 1939–1940, s. 181, Ålands landskapsarkiv, Mariehamn.

94. Jordförvärvslag för Åland, ÅFS 1975:7.

95. Williams, 'One hundred years of solitude', s. 71.

övriga aktörer upprepade. Denna uppfattning, som betonade ålänningarnas svenskhet, dominerade även i landstingsdebatterna under 1920- och 1930-talen. Parallellt uttrycktes dock tankar om ett åländskt sätt att tänka och en åländsk hembygdskänsla. Efter andra världskriget, när återföreningstanken till slut dött ut, satsade man på ett eget åländskt nationsbygge. Nödvändigt för att idén om det åländska nationsbygget skulle uppstå och nå viss framgång var förmodligen dock en redan levande hembygdskänsla. Med tiden har en mer medborgerlig uppfattning om nationen utvecklats, och en förutsättning för det var förmodligen de reformer som åstadkoms genom den andra självstyrelselagen – inte minst hembygdsrätten.

Rättvisan syftar på den moraliska rätt som Ålandsrörelsen och den svenska regeringen menade att ålänningarna hade att återförenas med Sverige, framför allt med hänvisning till principen om folkens rätt till självbestämmande. På Åland tolkades NF:s behandling av Ålandsfrågan som att NF hade bekräftat ålänningarnas rätt till självbestämmande och därmed återförening, men att politiska omständigheter gjort att NF inte kunnat fatta detta beslut. Men även om självbestämmanderätten inte kunde förverkligas hade NF ändå bekräftat att bevarandet av språk och kultur var ett rättmätigt mål och att juridiska åtgärder måste till för att förverkliga detta mål. Denna uppfattning levde fortfarande kvar år 1945. Under mellankrigstiden måste dock avvägningar göras mellan de idealistiska målen och det som realistiskt gick att genomföra med tanke på att också den finska riksdagens godkännande behövdes. Efter den andra självstyrelselagens antagande utvecklades vad Wrede kallar laglighetslinjen och den pragmatiska linjen, där den förra tryckte på skyddsstadgandena medan den senare betonade goda relationer till riket.

Jorden syftar på det skydd av den åländska jorden som infördes genom NF:s beslut. Idén hade – liksom självstyrelsetanken – dock sin bakgrund i en allmän finlandssvensk rörelse för att bevara den svenska jorden i svenska händer. När förslaget till självstyrelselag presenterades hösten 1919 hade man både på åländskt och finlandssvenskt håll förväntat sig att jordinnehavet på Åland skulle begränsas på något sätt, och även att detta skulle knytas till en hemortsrätt. Det var först genom NF:s beslut som skyddet för jorden skapades, men i Finland och på Åland tolkades den exakta innebörden i beslutet olika. Av regering och riksdag tolkades det som att mantalsskrivning skulle räcka för att

undvika lösningsrätt vid jordförvärv. På Åland menade man i stället att beslutet innebar att en hemortsrätt, som snart började kallas hembygdsrätt, skulle införas och att det skulle krävas fem års bosättning för att få denna rätt och att den i sin tur skulle krävas för att få förvärva jord. De åländska politikerna fick som de ville till slut – år 1939 infördes femårskravet och år 1951 infördes hembygdsrätten. Jordfrågan har dock med tiden kommit att omtolkas: i stället för ett medel för att begränsa finskspråkig inflyttning ses den som ett sätt att hålla de mest attraktiva områdena i den bofasta befolkningens ägo.

Två av de principer som underbyggde det åländska kravet på återförening och som motiverade införandet av ett nationalitetsskydd har alltså med tiden slutat att användas. De huvudsakliga delarna av nationalitetsskyddet lever dock kvar, och har i det närmaste stärkts.